

В справі літературної мови підкарпатських русинів

Хоч минуло вже п'ять літ, відколи так звана «Підкарпатська Русь» увійшла в границі Чехословацької держави, то ще й доси не виробив собі загал чеської суспільности сталого погляду, що таке властиво представляють із себе племінно ті русини: чи се самостійне плем'я слав'янське, чи вони частина иншого слав'янського народу і якого саме, українського чи московського?¹ Правда, сього не знають також теперішні інтелігенти з-поміж самих підкарпатських русинів і наскільки не зачисляють себе до мадярів, мають своїх представників у всіх трьох згаданих групах: одні вважають себе окремим слав'янським племенем (під Угорщиною звали себе *«грекокафоліческим народом»!*), другі українцями, треті москалями. І се не диво. За мадярського пановання вони не мали своєї школи, а в тій, яка була, могли щонайбільше навчитися читати тексти церковними або слав'янськими буквами. Зносин із своїми заграничними земляками не мали майже ніяких, бо мадяри не допускали до них. Книжка або газета (немадярська) могла туди попасти тільки потайки. Студіювати за границею не могли, бо заграничних студій мадяри не признавали. Найдальші студії могли відбувати в Будапешті, та й то в невеликім проценті (філософи та медики, яких усе було обмаль). Найбільша частина інтелігентів (священики та учителі) зачинала й кінчила свої студії в Ужгороді та Пряшеві, де не було ні бібліотек, ні музеїв, ні ніяких инших поважніших культурних надбань. Світогляд інтелігентів, випродукуваних у таких малих місточках, мусів бути дуже вузький. Коли ж возьмемо на увагу, що ті інтелігенти осідали опісля на ціле жите на селах, де доступна була для них тільки шовіністична мадярська преса, то чи й можна ставити до них великі вимоги в сїм напрямі? Коли проте появилася між ними група овідомих українців, то вони мусіли до свого українства дійти тільки на

¹ В. Гнатюк вживає термін «московський», «москаль» замість «російський», «росіянин» без пейоративного значення. Так само під термінами «чехи», «чеський» Гнатюк розуміє «чехословаки», «чехословацький».

підставі власних студій. Було б дуже цікаво, як би хоч деякі з них списали свої спомини та оповіли в них, якою дорогою дійшли вони до національної свідомости.

Початок москвофільської групи сягає ще [до] 1848 р., [до] побуту москалів в Угорщині для задушення мадярського повстання та часів А. Добрянського, що був австрійським комісарем при московським війську. Від тої пори закорінився погляд в деякої прупи інтелігентів, що увільнити русинів від мадярського ярма можуть тільки москалі, а щоб вони хотіли вставитися за ними, треба русинам признаватися до одної національності з москалями. Се вони робили до війни, а тепер продовжують робити з привички.

Та се все відноситься тільки до інтелігентів. Простий народ не улягав тим хоробам, що його інтелігенти. Він усе називав себе старинним терміном «русин» («руснак»), під яким не можна нічого иншого розуміти, як українець (і почуває себе ним донині).

Інша справа з чехами. Чехи мають добре зорганізовану науку і визначних учених у ріжних фахах. Їх обов'язком було розслідити всесторонно не тільки прилучену територію, але й населене, що живе на ній, та своїми дослідями поділитися в першій мірі з правительством, щоб воно знало, якої лнії держатися супроти населеня та не робити її залежною від припадку або від агітації одної чи другої прупи інтелігентів, тільки опирати свою політику на народній масі, яка була й полишиться українською. Обов'язком учених було також поінформувати об'єктивно свою суспільність про населене, щоб і вона могла зайняти правильне становище до нього та унормувати відповідно свої відносини.

Занедбане такого розсліду авторитетних учених відбивається дуже уємно на політичних і культурних відносинах на згаданій території та готово в будуччині принести дуже небажаний вислід.

Возьмім тільки язикову справу. Хоч дехто легковажить її, то вона має важне значіне. Без її податодження не можна установити ні урядової мови у всяких державних інституціях, ні мови научаня по школах. І дійсно, на сім поли панує досі безмежній хаос. Кождий урядник і учитель пише й учить так, як йому хочеться. Один учить і пише місцевою народньою мовою — отже українською, другий жаргоном, зложеним зі слів церковної мови, мадяризмів, української й московської мови; третій церковною мовою, наскільки годен її відтворити; четвартий московською мовою. Коли ж представники сих типів зійдуться приміром в одній гімназії і зачнуть втовкмачувати в голови учеників свої погляди на мову, то що ті нещасні ученики винесуть із такої науки? Чи зможуть вони причинитися до розвитку культури на своїй території та до поставленя її на висший рівень?

Усього того не було би, коли б учені філологи розслідили мову підкарп[атських] русинів і заявили сяк або так: або вона українська, або московська, та що відповідно до того ся мова має стати мовою урядів² і школи. Тоді треба би урядити³ спеціальні курси науки тої мови для урядників і учителів і визначити їм термін, до якого мають її вивчити так, щоб могли урядувати, або опустити свої місця. Інакше теперішній хаос буде

² уряд — установа.

³ урядити — влаштувати

В справі літературної мови
Підкарпатських Русинів.

Тоді милому було шість літ, і з.
Колес став звався „Підкарпатська
Русь“ увійшла в границі рес-
сово- словацької держави, то
ще і досі не вярбував собі за-
гал певної суцільності і
сталого порядку, що і там
властиво предіавляють і з
себе тільки ті Русини;
Чи се самотні і не тільки ів-
випсе, ти вони <sup>(у мно-
гому)</sup> настільки
славянського народу і якого
саме, українського ти москв-
ського? Правда, цього не зна-
ють також ні сівирини і інте-
лігенти з ^(саміх) Подкарп. Ру-
синів і на стілько не дали

продовжуватися безконечно. Числитися з поглядами теперішніх урядників і учителів не можна, бо вони (з малими винятками) не мають не тільки філологічної освіти, але навіть звичайного знання народньої мови, чого докази порозсипувані по їх виданнях.

Осуд філологів не може одначе випасти інакше, як у користь української мови, бо ж народ на Підкар[патській] Русі український. Та се не може стояти знов на перешкоді, щоб по деяких школах учено московської мови як предмету, коли того будуть собі бажати батьки учеників.

Деякі політичні чеські партії займають тут одначе зовсім відмінне становище, підлирають нечислену групу москвофілів, зміцнену галицькими емігрантами-москвофілами та російськими і бажали би завести по урядах і школах московську літературну мову, не числячися з українською народньою мовою.

Між резолюціями, що заняли на з'їзді чеських народніх соціалістів (зпід омофору Клофача) читаємо між иншим таке: «Громадські посади в будничині повинні обсаджуватися лише *руськими людьми* (москалями). Українські емігранти, що є тут уже стало, повинні бути перенесені з політичного огляду в *неруські місцевости* республіки (!). Треба знести існуючу культурну політику, яка змагає з карпаторуської галузи московського народу *утворити новий самостійний народ через заведене мови, яка лише обурює на нас московський народ*» (!).

Я не знаю, наскільки п. Клофач і його адгеренти орієнтуються в питаннях філології та наскільки обзнайомлені з підкарпатськими говорами; не доводилося мені також читати про «обурене московського (чи російського) народу на чехів за творене нового самостійного народу»; особисто думаю, що московський народ (коли його не ідентифікувати з Вергуном, Гагатком, Геровським, Цуркановичем і товаришами) зовсім не інтересується, яка мова в урядах і школах Підкар[патської] Русі. Зате інтересуються тим усі свідомі українці і їх певно обурювало б се, коли б їх землякам на Підкарпатській] Русі накинено московську мову тоді, як правдиві москалі вважають за потрібне і користне «Україну українізувати». Чи народні соціалісти переконані, що по великій війні і по великій російській революції, коли українці добилися були навіть до незалежної самостійної держави, хоч і не вдержалися з нею, можливий поворот до часів указу з 1876 р., який заборонював друк книжок і часописів в українській мові в російській імперії? Чи думають, що й тепер можна буде одним указом забронити всякі прояви українського національного життя, позносити всі школи від найнижших до найвищих, розв'язати Українську Академію Мистецтв, Національну бібліотеку, зазначлювати пресу, видавництва, і т. д.? Хоч у комуністів панує терор і диктатура міського напливового, отже чужого пролетаріату, то все-таки вони не зважилися покасувати сих злобутиків революції. Навіть не знівелоували цілковито української держави, лише переміжили її в союзу, все ж таки з окремим правительством і окремими установами.⁴ І хоч би ті установи мали тепер тільки формальне

⁴ В останніх реченнях бачимо ідейні хитання В. Гнатюка в оцінці радянської дійсності: з одного боку він повинен визнати позитивний вплив Великої жовтневої революції на українське національне життя, з другого боку — йому неясна національна політика радянського уряду і він вірить буржуазно-націоналістичним твердженням про «комуністичний терор», «диктатуру міського пролетаріату» тощо.

значіння, то з часом наберуть і реального, а український народ мусить добути повнсту прав і зрівнатися з иншими державними народами. Колеса історії не можна завернути.⁵

Розвиток національно-культурного жита на Україні не може лишитися без впливу на ті етнографічні українські землі, що полишилися в инших державах, отже в Польщі, Румунії, Чехословаччині. Ніякі граничні стовпи і ніякі заборони не придалуться тут ні на що, бо ідеї не опиняться на них. Ніякими експериментами не дасться також перемінити підкарпатських русинів, отже українців, на москалів. Незадовго буде 200 літ, як із деяких підкарпатських жуп вийшли поселенці й осіли в Бачці (Керестур, Коцур й инші) і хоч як їх там мало, вони не зденационалізувалися тому, що осіли разом при купі. Не зденационалізувалися й пилипони (москалі), що осіли були за Йосифа II на Буковині в кількох місцевостях, ні чехи, що осіли на Волині, ні німці, що осіли в Херсонщині або на Сибірі. Денаціоналізуються одиниці, порозкидані поміж чужими народами, але не колоністи, поселені значнішими групами. Та коли б підкарпатські русини і змінили всю національність, то швидше на річ⁶ тих народів, що безпосередно сусіднують із ними, отже словаків, мадярів, румунів, але в ніякім разі на річ москалів, від яких відділяє їх Галичина й Україна. Щось подібного можуть урокувати собі тільки хорі люди, або фантасти, до яких очевидно треба зачислювати всяких москвофілів.

Коли ж така поголовна русифікація підкарпатських русинів не можлива — говорю про народню масу, а не поодиноких інтелігентів — то в чий інтересі правительство мало б її переводити, а чеські партії її підпирати? Пробомкується про будучу українську іреденту. Я думаю що й ті, що згадують про неї, не вірять у неї. Але припустім, що вона була би. Яка ж є певність, що не було би московської? І від котрої більше небезпека? Та на всяку іреденту є лік: заспокоєня політичних і економічних потреб населеня. Де воно є, там нема місця для ніяких іредент.

Коли ж населене Підкарпатської Русі українське, то чи творить⁷ воно для себе якусь відрубну цілість, із окремою мовою? Нічого подібного. Коли посуваємося Карпатами зі сходу на захід теперішньою польсько-чеською державною границею, то маємо по її обох боках три українські племена: *гуцулів, бойків, лемків*. Вони по обох боках мають однакову ношу (кожне для себе) однаковий говір, однакові звичаї, однакові лісні, однакову архітектуру, однаковий тип.⁸ На полудне від гуцулів і бойків, на рівнині Підкарпатської Русі, маємо четверту групу, трохи відмінну, так звану *долинян (долішняків)*. Вони займаються управою рілі, коли попередні займаються головню годівлею худоби. На полудне від лемків маємо п'яту групу, яких дехто називає *словаками (Slovjak)*, що говорять так зважим шариським діалектом (частина Земплина і велика частина Шароша). Ся група спірна в науці. Одні зачислюють її до *пословачених русинів*, другі до словаків. Ми полишаємо сю групу на боці і будемо говорити тільки про попередні чотири.

⁵ завернути — повернути взад.

⁶ річ — мова.

⁷ творити — становити.

⁸ тип — зовнішній вигляд.

Кілько разів почне хто розмову з теперішніми підкарпатськими інтелігентами про літературну мову, то за малими виїмками почує, що в них можлива тільки мова таких передвоєнних газет, як «Наука» або «Недѣля» та теперішних їх наслідниць (тобто жаргон), бо лиш вона зрозуміла для всіх підкарпатських русинів. Іншої вони, поділені на багато говорів, не зрозуміють, особливо ж «фонетичної» — української. В дійсности ж справа не така страшна. Вправді кожда племінна група має свій говір, отже є говір: гуцульський, бойківський, долівський і лемківський. Всі три перші мають наголос рухомий, четвертий — сталий (на другім складі від кінця, як у польській мові). Є в них ще й підговори. Та ріжниця між ними дрібні й переважно звукові (фонологічні). Чи скаже хто *комь*, *кумь*, *кінь*, чи *кинь*, певно його співрозмовник не возьме коня за осла, чи за мула, тільки таки за коня. Так само чи скаже хто *тетка*, *тітка*, чи *тютка*, співрозмовник, що говорить іншим говором, догадається, що се таке. Лексичних ріжниць відносно дуже мало.

Коли я колись робив екскурзії по Підкарпатській Русі, то побував у всіх жупах і стикався з багатьома селянами, бо ж записував від них фольклорні матеріали. Я говорив до них не інакше, як літературною українською мовою, а проте вони мене дуже добре розуміли, крім очевидно деяких технічних виразів або термінів, у них відмінних, які треба було пояснити. Мав я з собою також твори українських письменників (Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка, О. Федьковича), відчитував їм і вони розуміли, кстрі були письменні. самі читали і просили не раз дати їм сяку або таку книжечку. По повероті, зі Львова вислав я нераз туди українські книжки.

Се було би й дивне, коли б у Галичині ті самі гуцули, бойки, лемки читали українські книжки і розуміли, а за державною мжею не могли вже розуміти. За те мали б їм буцімто бути зрозуміліші книжки, писані літературною мовою московською, якої у Галичині не розуміють яповні навіть інтелігенти, коли не підвчуться її окремо! Очевидно, що се нісенітниця, видумана для баламученя селян, але не для їх культурного підвигнення.

Як розуміли селяне московську мову (зглядно жаргон) бачимо найліпше з того, що такі газетки, як «Свѣтъ», «Карпаты», «Листокъ» при своїм заснованю здобували кілька сот передплатників, але з кожним роком те число маліло, сходило на кількадесят і нарешті газетка мусіла завмирати, бо — зовсім бракувало передплатників. Її мови не розумі вніх і тому не хотів передплатувати. А в тім самім часі звертали ся селяне за «незрозумілими» газетами до Галичини, та хіба деякі числа могли дістати, бо галицькі українські газети були в Угорщині заборонені так само, як у Росії.

«Привичка — друга натура» — каже пословиця. Підкарпатські русини (інтелігенти) привикли до малярської мови і вона заступає їм рідну. На народню мову — наскільки її знають — привикли дивитися як на щось мало-важне, вульгарне, нею можна послугуватися в розмові з селянством, але уважати її інструментом науки, штуки літератури? Звідси погоня за «благородною, панською» мовою, а такою видається декому лише московська. Та нині демократичні часи і постпоновані мови, як і постпоновані народи мусять осягнути належне їм місце.

Українська літературна мова існує не віднині. Утворена на ній літера-

тура є доволі значна і зростає далі. Всі українські племена, без огляду на їх територіальне розміщення та їх говори, стоять під її впливом. З-під того впливу не вивинуться й підкарпатські русини, наскільки піднесеться в них просвіта, бо за нею мусить прийти національна свідомість, коли її доси нема, яка з'єднає їх ще сильнішими культурними вузлами з заграничними земляками. Даремні проте всі заходи тих, що хочуть сю природну струю звернути штучно в московське русло. Вона туди не полетить і хіба трохи припізнить свій прихід до мети.

Літературною мовою Підкарпатської Русі буде та сама українська, що є в Галичині, на Буковині, в Київщині, на Кубані, на Зеленим Клині, в Америці. До того положені вже підвалини в писаннях Л. Чопея, Г. Стрипського, Гренджи-Донського і інших молодших. Тимчасовим переходом до неї може бути місцевий говір верховинський, найбільше зближений до літературної мови. Як уступка для старшої генерації може полишатися тим часом і етимологічна правопись. Отсей народній говір виключно повинен запанувати в уряді і школі, а не який инший, до пори, поки не буде можна перейти вповні до загальної української літературної мови.

Чеська суспільність не може бажати, щоби Підкарпатська Русь була пасивною країною і тягарем для неї, тільки активною, що сама себе оплачувала би. Для того являється невідкличною konieczністю — скорі і сильне піднесенє прозвіти в тій маленькій країні. Зробити се можна тільки в рідній мові населеня, отже українській, яка повинна стати мовою уряду і школи. Чим швидше се станеться, тим ліпше.

Багато в сім напрямі може зробити товариство «Просвіта» в Ужгороді, що почало кілька серій видань для простого народа й інтелігенції. Тому повинна вона знайти моральну й матеріальну підпору не тільки у своїй, але й у чеській суспільности та уряді.

~~М. М.~~

SUMMARY

Volodymyr Hnafuk : The Problem of the Literary Language of the Sub-Carpathian Ruthenians.

The present paper is Volodymyr Hnafuk's unpublished study, written in 1924, in which the author points out the deficiencies in solving the national minorities problem and the language problem in Trans-Carpathian Ruthenia.

In the introduction an analysis of the complicated situation in Trans-Carpathia before the First World War is presented. The author arrives at the conclusion that even the annexation of Trans-Carpathia to Czechoslovakia had not brought about much change. He accuses the Czechoslovak Government of not having a clear-cut attitude towards the Trans-Carpathian Ukraine, nay, of its support of the reactionary pro-Moscow orientation, which comes out most prominently in the language problem. The Government should send forth an expedition of experts to the Trans-Carpathian Ukraine, consisting of Czech, Slovak, and Trans-Carpathian representatives, that would decide the national and, hence, also the language problem once and for all. There is no doubt that an objective solution of the language problem would result in choosing Ukrainian for the literary language. The Ukrainian language must sooner or later become the official language in the Trans-Carpathian Ukraine. The Verkhovina dialect might be used as an intermediate stage in the transition towards the Ukrainian literary language. The Verkhovina dialect, however, would have to be introduced into schools, offices, etc. A good command of this dialect or of the literary Ukrainian would have to be compulsory for all the government officials in Trans-Carpathia.

The author sets the Soviet Ukraine as the model of a correct solution of the national minorities problem, though not all the aspects of the Soviet policy are clear to him. He is convinced that the Soviet policy concerning national minorities will favourably influence all the Ukrainian territories, including those that remained beyond the frontiers of the Ukraine even after the First World War.

Translation by P. Urban

ZUSAMMENFASSUNG

Volodymyr Hnatuk : Zur Frage der Schriftsprache der Karpathoukrainer.

Es geht um eine unveröffentlichte Studie V. Hnatuks aus dem Jahr 1924. Er verweist auf die unrichtige Lösung des Nationalitäten- und Sprachproblems in der Karpathoukraine.

Einleitend analysiert er die komplizierte Situation in der Karpathoukraine bis zum ersten Weltkrieg. Diese Situation hat sich nach dem Anschluss der Karpathoukraine an die Tschechoslowakei wesentlich nicht geändert. Er beschuldigt die tschechoslovakische Regierung, keinen konkreten Standpunkt der Karpathoukraine gegenüber eingenommen zu haben, im Gegenteil, die reaktionäre moskaufreundliche Orientierung unterstützt zu haben, was sich am besten bei der Lösung des Sprachenproblems zeigt. Die Regierung sollte in die Karpathoukraine eine wissenschaftliche Expedition entsenden. Diese, aus Tschechen, Slowaken und Ukrainern zusammengesetzt, würde die Nationalitäten- und Sprachfrage endgültig lösen. Es besteht kein Zweifel darüber, dass die objektive Lösung der Sprachfrage viel Positives für die ukrainische Sprache gehabt hätte. Früher oder später muss die ukrainische Sprache die offizielle Sprache im Transkarpathenland werden. Als Übergang zum Schriftukrainisch könnte man die Verchoviner Mundart benutzen, die für die Schulen, Ämter usw. verpflichtend wäre. Die Aneignung dieser Mundart oder des Schriftukrainisch wäre aber erste Pflicht aller Angestellten des Staatsapparates in der Karpathoukraine.

Als Beispiel für die richtige Lösung der Nationalitätenfrage führt der Verfasser die Sowjetukraine an, obwohl ihm alle Aspekte der Sowjetpolitik nicht ganz klar sind. Er ist überzeugt, dass die sowjetische Nationalitätenpolitik auf das Gebiet der Gesamtukraine einen günstigen Einfluss ausüben wird, selbst auf diese Gebiete, die nach dem ersten Weltkrieg noch ausserhalb der Grenzen der Ukraine blieben.